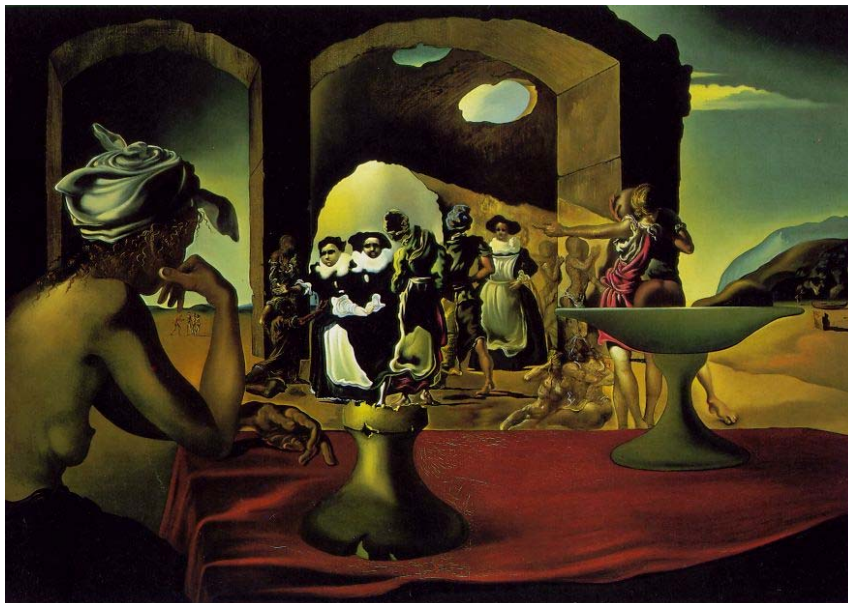

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΕΝΗΛΙΚΩΝ
5. Η εκπαίδευση ενηλίκων στην Ελλάδα

Αθήνα, 2006

Επιστημονική Ευθύνη - Συγγραφή

Χαράλαμπος Μουζάκης

Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό παράχθηκε στο πλαίσιο του Έργου «**Κέντρα Εκπαίδευσης Ενηλίκων II**», το οποίο εντάσσεται στο **Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. II** του **ΥΠ.Ε.Π.Θ.**, Μέτρο 1.1. Ενέργεια 1.1.2.Β. και συγχρηματοδοτείται κατά 75% από την **Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Κ.Τ)** και κατά 25% από το **Ελληνικό Δημόσιο**.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΕΠΕΑΕΚ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ
ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΗΝ ΚΟΡΥΦΗ
Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Εκπαίδευσης και Αρχικής
Επαγγελματικής Κατάρτισης

Στόχος

Στόχος του κεφαλαίου είναι η παρουσίαση της υπάρχουσας πραγματικότητας όσον αφορά την εκπαίδευση ενηλίκων στην Ελλάδα. Στις ενότητες που ακολουθούν παρουσιάζονται τόσο οι λόγοι που συνέβαλαν στην ανάπτυξη της εκπαίδευσης ενηλίκων και την ενέταξαν ανάμεσα στους στόχους πρώτης προτεραιότητας των σύγχρονων εκπαιδευτικών πολιτικών όσο και οι θεσμοί και οι διαδικασίες οργάνωσης και εφαρμογής της εκπαίδευσης ενηλίκων στη χώρα μας.

Προσδοκώμενα αποτελέσματα

Όταν θα έχετε μελετήσει το κεφάλαιο αυτό θα μπορείτε να:

- Να αναφέρετε τους λόγους εμφάνισης και εξέλιξης της εκπαίδευσης ενηλίκων στη χώρα μας.
- Να αναφερθείτε στον επιστημονικό, εκπαιδευτικό και πολιτικό προβληματισμό που συνοδεύει τη διαμόρφωση της εκπαίδευσης ενηλίκων.
- Να συνδέσετε τον θεωρητικό προβληματισμό που έχει αναπτυχθεί διεθνώς σχετικά με την εκπαίδευση ενηλίκων για την ερμηνεία της υπάρχουσας πραγματικότητας στη χώρα μας.
- Να σχολιάσετε τις σύγχρονες τάσεις για την εκπαίδευση ενηλίκων στο πλαίσιο της δια βίου μάθησης.

Έννοιες κλειδιά

- Η εξέλιξη της εκπαίδευσης ενηλίκων στην Ελλάδα.
- Η εκπαίδευση ενηλίκων και η Ευρωπαϊκή Ένωση.
- Εκπαίδευση ενηλίκων και η επαγγελματική κατάρτιση.
- Η εκπαίδευση ενηλίκων στο πλαίσιο της δια βίου μάθησης.

1. Οι σύγχρονες εξελίξεις και η εκπαίδευση ενηλίκων στην Ελλάδα

Στο σημερινό εκπαιδευτικό και πολιτικό λόγο της σύγχρονης Ελληνικής, Ευρωπαϊκής και διεθνούς πραγματικότητας δίνεται πολύ μεγάλη προτεραιότητα στην ανάπτυξη και εφαρμογή προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων. Η εξέλιξη αυτή ακολουθεί τις συζητήσεις των νέων κατευθυντήριων τάσεων της εκπαιδευτικής πολιτικής, όπου η θεώρηση της εκπαίδευσης ενηλίκων ως αναπόσπαστο στοιχείο της δια βίου μάθησης, έχει πολύ μεγάλη σημασία για την οικονομική ανάπτυξη και την κοινωνική συνοχή. Τα επιχειρήματα που κατατίθενται υπέρ της υλοποίησης αυτών των προγραμμάτων διαμορφώνονται στο πλαίσιο των μεταλλαγών που συντελούνται σε οικονομικό, τεχνολογικό, κοινωνικό και πολιτισμικό επίπεδο και διαμορφώνουν νέα δεδομένα στα οποία η εκπαίδευση ενηλίκων καλείται να ανταποκριθεί.

Ο οικονομικός και τεχνολογικός εκσυγχρονισμός, που επιβάλλεται από τις ραγδαίες διεθνείς εξελίξεις, διαφοροποιεί τις ανάγκες της οικονομίας σε εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό και καθιστά ανεπαρκείς τις εκπαιδευτικές διαδικασίες που περιορίζονται στα όρια της υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Η διεθνοποίηση της οικονομίας, η όξυνση του διεθνούς ανταγωνισμού και η ανάγκη ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, ανατρέπουν τα δεδομένα τόσο στις διαδικασίες παραγωγής και προώθησης προϊόντων, όσο και στη δημιουργία θέσεων απασχόλησης (Karalis & Vergidis, 2004, Ματθαίου, 2000, Μαγουλιά, 1998). Η διεύρυνση του τριτογενή τομέα παραγωγής, η ραγδαία είσοδος των γυναικών στην αγορά εργασίας και η αύξηση του μέσου όρου ηλικίας του οικονομικά ενεργού πληθυσμού (συνέπεια της υπογεννητικότητας) είναι παράγοντες που καθιστούν αναγκαία την προσαρμογή των εργαζομένων σε νέα επαγγελματικά πλαίσια και προϋποθέτουν συνεχή βελτίωση δεξιοτήτων και ικανοτήτων (Ωρολογιά, 2002, Ψαχαρόπουλος, 2000, Μουρίκη, 1991).

Οι αλλαγές που επιφέρουν οι τεχνολογικές εξελίξεις στο χώρο της παραγωγής και της οικονομίας σχετίζονται με την ανάδειξη νέων επιχειρηματικών τομέων βασιζόμενων στις νέες τεχνολογίες, την εισαγωγή και εκμετάλλευση καινοτόμων εφαρμογών πληροφορικής στη μεταποίηση και τις υπηρεσίες, την πίεση προς τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις για αξιοποίηση πληροφοριακών υποδομών, την προώθηση του ηλεκτρονικού εμπορίου και την αυτοματοποίηση της επικοινωνίας και των

συναλλαγών μεταξύ κράτους, επιχειρήσεων και πολιτών (Λευκό Βιβλίο, 2004, INE/ΓΣΕΕ, 2004, CEDEFOP, 2002). Ταυτόχρονα, σημαντικά προβλήματα με κύριο αυτό της ανεργίας διογκώνονται, λόγω του αυξανόμενου ανταγωνισμού, της μείωσης των ρυθμών ανάπτυξης και της μετακίνησης των παραγωγικών μονάδων προς τις άλλες χώρες των Βαλκανίων και τις Ανατολικής Ευρώπης με μοναδικό κριτήριο την επίτευξη του χαμηλότερου δυνατού κόστους παραγωγής. Οι παράγοντες αυτοί δημιουργούν πιέσεις για συνεχή βελτίωση του μορφωτικού και εκπαιδευτικού επιπέδου, την υψηλή εξειδίκευση του ανθρώπινου δυναμικού και την ανανέωση των μεθόδων εργασίας με στόχο τη διασφάλιση της απασχολησιμότητας των εργαζομένων και την βελτίωση της ποιότητας των παρεχομένων προϊόντων και υπηρεσιών (Κείμενο Στρατηγικής, 2005, Παληός, 2003, OECD, 2000, Μαγουλά, 2001).

Οι εξελίξεις αυτές δεν επηρεάζουν μόνο τους εργαζόμενους στον δευτερογενή και τριτογενή τομέα της οικονομίας. Τα προβλήματα που διαπιστώνονται και στον πρωτογενή τομέα είναι εξίσου σοβαρά καθώς εκεί καταγράφονται τα υψηλότερα ποσοστά υποεκπαίδευσης για τον ελληνικό πληθυσμό (Βεργίδης, 1995). Μέχρι πριν από λίγα χρόνια, η γεωργία, η αλιεία και η κτηνοτροφία ήταν περισσότερο τρόπος ζωής και λιγότερο επάγγελμα και οι εμπλεκόμενοι στους τομείς αυτούς αποκτούσαν τις αναγκαίες τεχνικές και επαγγελματικές γνώσεις στο πλαίσιο της ευρείας οικογένειας. Σήμερα, οι εργαζόμενοι στον πρωτογενή τομέα είναι υποχρεωμένοι να υιοθετήσουν νέες μεθόδους καλλιέργειας και τυποποίησης προϊόντων και να διαθέτουν επιχειρηματικές γνώσεις και ικανότητες προκειμένου να ανταποκριθούν στις εξελίξεις της διευρυμένης και διεθνοποιημένης αγοράς (Βεργίδης, 2001). Σημασία δεν έχει η ποσότητα στην παραγωγή προϊόντων, αλλά η ποιότητα και η δυνατότητα προώθησής τους στην ανταγωνιστική αγορά.

Οι αλλαγές που επιφέρει η εξέλιξη της τεχνολογίας δεν περιορίζονται στο επαγγελματικό τομέα αλλά επηρεάζουν συνολικότερα τις καθημερινές δραστηριότητες όλων των πολιτών. Σύμφωνα με έρευνα του Εθνικού Κέντρου Βιβλίου (1998) «η μεγαλύτερη δυσκολία παρουσιάζεται στις συναλλαγές των πολιτών με τις Δημόσιες Υπηρεσίες: σχεδόν έξι στους δέκα έλληνες που δεν έχουν ολοκληρώσει την εννιάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση χρειάζονται συχνά ή μερικές φορές βοήθεια από τρίτους για να συμπληρώσουν μια αίτηση σε Δημόσια Υπηρεσία, ενώ ο βαθμός δυσκολίας οξύνεται όσο χαμηλώνει το μορφωτικό επίπεδο. Σημαντικές δυσκολίες

παρουσιάζονται επίσης στην κατανόηση των οδηγιών χρήσης φαρμάκων ή άλλων προϊόντων, στην κατανόηση των εγγραφών ενός βιβλιαρίου Τράπεζας και στη χρήση του τηλεφωνικού καταλόγου».

Στην ίδια έρευνα διαπιστώνεται ότι «στη χώρα μας υπάρχει μια κρίσιμη μάζα υποεκπαιδευμένων η οποία λιμνάζει, δεν μπορεί να ανταποκριθεί και κοστίζει στη χώρα, αφού παγιδεύει τις προσπάθειες ανάπτυξης και προόδου. Η ανθρώπινη κοινωνική οργάνωση, η ροή γνώσεων και πληροφοριών, ο εκσυγχρονισμός και η αύξηση της παραγωγικότητας, η απασχόληση και η εργασιακή κινητικότητα, οι υπηρεσίες, ο πολιτισμός και η κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη γενικότερα συνδέονται με την παιδεία και την καλλιέργεια του ανθρώπινου δυναμικού στη χώρα μας». Όλο και πιο συχνά οικονομικοί και επιχειρηματικοί φορείς υποστηρίζουν ότι η οικονομική και τεχνολογική εξέλιξη μπορεί να οδηγήσει στο περιθώριο της κοινωνικής και οικονομικής ζωής τις ομάδες του πληθυσμού που για διάφορους λόγους δεν θα μπορέσουν να αξιοποιήσουν τις θετικές πλευρές των σημαντικών αλλαγών που συντελούνται σε όλα τα επίπεδα (CEDEFOP, 2002, Σ.Ε.Β., 1994).

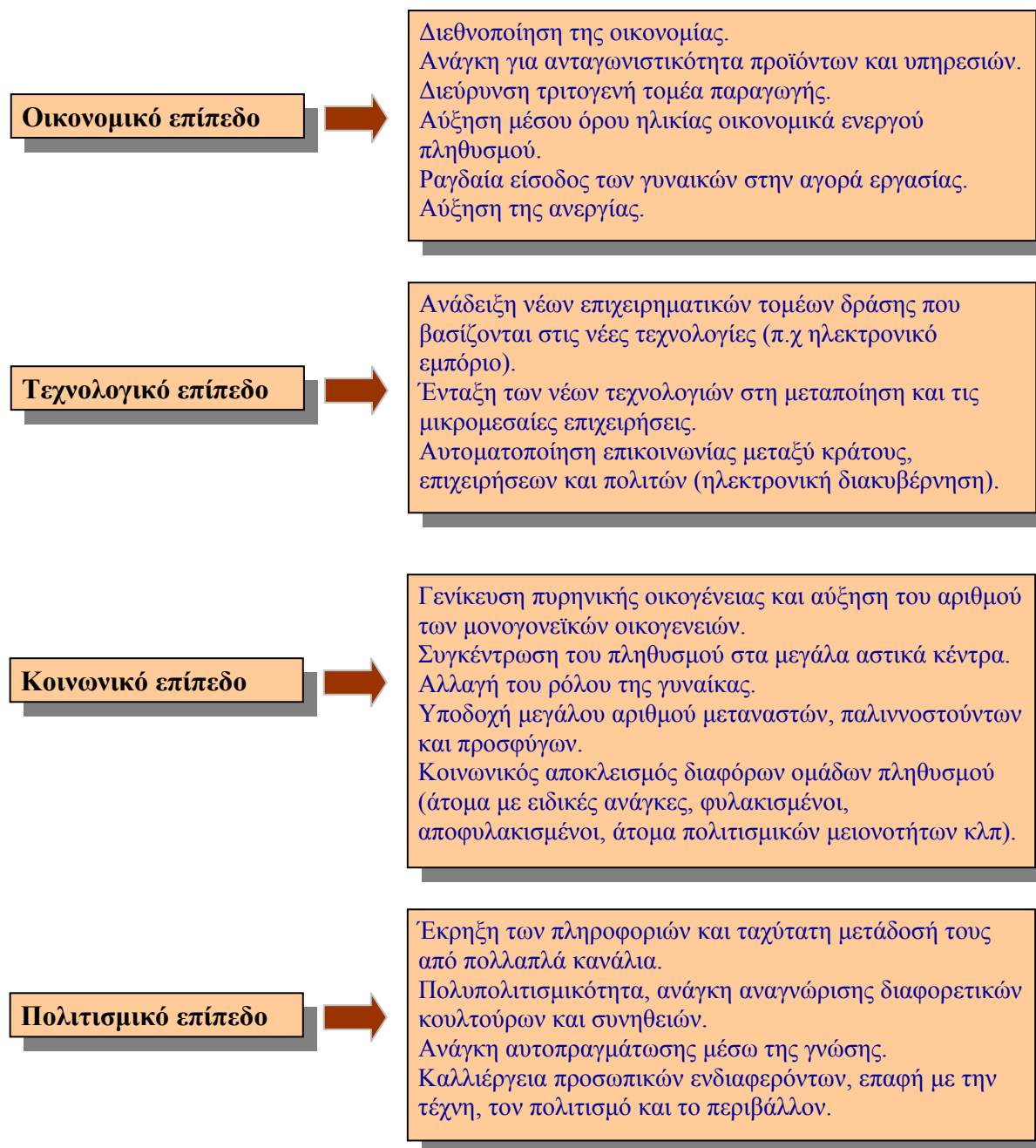
Πέρα όμως από τις εξελίξεις στον τομέα της οικονομίας και της τεχνολογίας, σημαντικές είναι οι αλλαγές που συμβαίνουν σε κοινωνικό επίπεδο. Η γενίκευση της πυρηνικής οικογένειας, η αλλαγή του ρόλου της γυναίκας, η υπογεννητικότητα και η συγκέντρωση του πληθυσμού στα μεγάλα αστικά κέντρα (κυρίως στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη) συνοδεύονται από κοινωνικές ανακατατάξεις και αυξάνουν τη ζήτηση για εκπαιδευτικές δραστηριότητες. Παράλληλα, η συσπείρωση του ελληνισμού της διασποράς και μετεξέλιξη της Ελλάδας από χώρα αποστολής σε χώρα υποδοχής μεταναστών, δημιούργησαν την ανάγκη προσαρμογής στην ελληνική κοινωνία των μεταναστών των παλιννοστούντων και των προσφύγων από την μια πλευρά και την ανάπτυξη μηχανισμών σεβασμού των ποικίλων εθνικών και πολιτισμικών καταβολών τους από την άλλη (Βεργίδης, 1998).

Στο ίδιο πλαίσιο, μια σειρά προβλήματα κοινωνικού αποκλεισμού διαφόρων ομάδων πληθυσμού (όπως είναι τα άτομα με ειδικές ανάγκες, οι πρώην χρήστες ναρκωτικών ουσιών, οι φυλακισμένοι – αποφυλακισμένοι και τα άτομα διαφόρων πολιτισμικών μειονοτήτων) εξακολουθούν να αναζητούν λύσεις, καθιστώντας αναγκαία την ανάληψη μέτρων στο πλαίσιο της εκπαίδευσης ενηλίκων προκειμένου να διασφαλιστούν ίσες ευκαιρίες συμμετοχής στο οικονομικό και κοινωνικό γίγνεσθαι (Βεργίδης, 1994).

Τέλος, σε πολιτισμικό επίπεδο, η έκρηξη των πληροφοριών και η ταχύτατη μετάδοσή τους μέσα από πολλαπλά διαφορετικά κανάλια, η πολυπολιτισμικότητα των κοινωνιών αλλά και η ανάγκη για αυτοπραγμάτωση μέσω της γνώσης, έχει ως επακόλουθο οι άνθρωποι να αναζητούν μορφωτικά εφόδια, πέραν αυτών που τους εξασφάλισε η υποχρεωτική εκπαίδευση. Όπως παρατηρεί ο Αλ. Κόκκος (2005) «όλο και περισσότερα άτομα - και μάλιστα αρκετά άτομα τρίτης ηλικίας - αναζητούν δημιουργικές και συστηματικές ενασχολήσεις εκπαιδευτικού χαρακτήρα, με στόχο την προσωπική ανάπτυξη, την καλλιέργεια των ενδιαφερόντων, την πληρέστερη επαφή με την τέχνη, με τους πολιτισμούς άλλων χωρών, με το οικολογικό σύστημα που μας περιβάλλει».

Οι προαναφερόμενοι παράγοντες είναι αλληλένδετοι και αλληλοεπηρεάζονται δημιουργώντας ένα πολυσύνθετο πλαίσιο αναγκών και προτεραιοτήτων που δημιουργούν σημαντικές προκλήσεις για τους εκπαιδευτικούς θεσμούς της χώρας (Βεργίδης, 2001). Στο πλαίσιο αυτό η εκπαίδευση ενηλίκων αναδεικνύεται σε ζήτημα κλειδί του εκπαιδευτικού και πολιτικού λόγου της χώρας μας και έχει γίνει κύριο σημείο εστίασης των συζητήσεων μεταξύ πανεπιστημιακών, πολιτικών, στελεχών εκπαίδευσης, επιχειρηματιών αλλά και απλών πολιτών.

Σχήμα 1. Οι σύγχρονες εξελίξεις και η εκπαίδευση ενηλίκων

2. Το Πεδίο της Εκπαίδευσης Ενηλίκων στην Ελλάδα

Η αυξανόμενη ζήτηση για εκπαιδευτικές και μορφωτικές δραστηριότητες, συνέπεια των πιέσεων που δημιουργούνται στο πλαίσιο των παραγόντων που αναφέρθηκαν στην προηγούμενη ενότητα, είναι συνδεδεμένη με μια εμφανή πολυμορφία θεσμών και φορέων που προσφέρουν προγράμματα εκπαίδευσης

ενηλίκων κατά τα τελευταία χρόνια. Η Γενική Γραμματεία Εκπαίδευσης Ενηλίκων (Γ.Γ.Ε.Ε) του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων είναι ο βασικός επιτελικός δημόσιος φορέας που σχεδιάζει, συντονίζει και υλοποιεί προγράμματα και δράσεις στον τομέα της δια βίου μάθησης. Οι δράσεις και τα προγράμματα αυτά αφορούν τόσο το σύνολο του γενικού πληθυσμού όσο και συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες όπως είναι οι άνεργοι, οι γυναίκες, οι γονείς, οι μετανάστες, οι παλιννοστούντες, οι πρόσφυγες, οι φυλακισμένοι, οι πρώην χρήστες, οι νέοι που απειλούνται από κοινωνικό αποκλεισμό και τα άτομα τρίτης ηλικίας.

Η ευθύνη υλοποίησης των δράσεων καθώς και η επιστημονική υποστήριξη των προγραμμάτων που αφορούν στη δια βίου μάθηση υπάγεται στο Ινστιτούτο Δια Βίου Εκπαίδευσης και Κατάρτισης (ΙΔΕΚΕ) το οποίο διαχειρίζεται τα ακόλουθα προγράμματα:

- Τα Κέντρα Εκπαίδευσης Ενηλίκων.
- Τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας.
- Η Συμβουλευτική Γονέων.
- Ο Εθελοντισμός.
- Η Εκπαίδευση και Πολιτισμός.
- Η Εκπαίδευση Ενηλίκων Μεταναστών στην Ελληνική Γλώσσα.

Προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων προσφέρουν και διάφοροι φορείς του εκπαιδευτικού μας συστήματος με κύριο εκπρόσωπο το Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο και τα Ιδρύματα Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης μέσα από τα Προγράμματα Σπουδών Επιλογής (ΠΣΕ), αλλά και πολλοί δημόσιοι φορείς και οργανισμοί που δραστηριοποιούνται παράλληλα και ανεξάρτητα από τις βαθμίδες του επίσημου εκπαιδευτικού συστήματος με στόχο για τη βελτίωση επαγγελματικών δεξιοτήτων. Προγράμματα με έμφαση στην επαγγελματική κατάρτιση προσφέρουν όλα σχεδόν τα Υπουργεία, οι ΔΕΚΟ (για παράδειγμα εκπαιδευτικά προγράμματα της ΔΕΗ, της Δημόσιας Επιχείρησης Πετρελαίου, των ΕΛΤΑ, του ΗΣΑΠ, του ΙΚΑ, του Ελληνικού Οργανισμού Τυποποίησης, του Ελληνικού Κέντρου Παραγωγικότητας, κλπ), ο Ελληνικός Οργανισμός Μικρομεσαίων Μεταποιητικών Επιχειρήσεων και Χειροτεχνίας (ΕΟΜΜΕΧ), ο ΟΑΕΔ, ο Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού, το Εθνικό Κέντρο Δημόσιας Διοίκησης, η Εθνική Σχολή Δικαστών, η Διπλωματική

Ακαδημία, ο Οργανισμός Γεωργικής Εκπαίδευσης, Κατάρτισης και Απασχόλησης «Δήμητρα», το Κέντρο Ανάπτυξης Εκπαιδευτικής Πολιτικής της ΓΣΕΕ, μεγάλες συνεταιριστικές οργανώσεις, οι Τράπεζες κ.ά. (Δημουλάς, 2001, Βελλή, 1997).

Στο ίδιο πεδίο, αυτό της συνεχιζόμενης επαγγελματικής κατάρτισης, δραστηριοποιούνται μια σειρά από ιδιωτικούς φορείς επαγγελματικής κατάρτισης (ΚΕΚ), ενώ όλο και περισσότερες επιχειρήσεις ενδιαφέρονται να ενσωματώσουν άμεσα την εξειδίκευση και την ανάπτυξη δεξιοτήτων (για καινοτομία, πρωτοτυπία, ποιότητα και επικοινωνία) στο χώρο της εργασιακής και παραγωγικής διαδικασίας. Για το λόγο αυτό, οι ίδιες οι επιχειρήσεις αναλαμβάνουν να καταρτίσουν ή να επανακαταρτίσουν τους εργαζομένους τους στο πλαίσιο σεμιναρίων και στο πλαίσιο προγραμμάτων μάθησης στο χώρο εργασίας.

Παράλληλα, νέες μορφές εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων κοινωνικού, πολιτιστικού και ανθρωπιστικού χαρακτήρα υλοποιούνται στο πλαίσιο δράσης ομάδων πρωτοβουλίας πολιτών, πολιτιστικών συλλόγων, κοινωφελών ιδρυμάτων, επιστημονικών και κοινωνικών ενώσεων με στόχο την ανάπτυξη ευαισθησίας για προβλήματα που απασχολούν το κοινωνικό σύνολο, όπως είναι οι ανθρώπινες σχέσεις, η ψυχική και σωματική υγεία, η προστασία του περιβάλλοντος κλπ. (Κόκκος, 2005).

Οι παραπάνω φορείς διαμορφώνουν ένα πολυσύνθετο δίκτυο παροχής προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων και η ανάπτυξή του οφείλεται σε μια ποικιλία αιτιών που συνδέονται τόσο με τις συνεχώς διαφοροποιούμενες ανάγκες της αγοράς εργασίας, τις εγγενείς αδυναμίες του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, αλλά και την αδυναμία άσκησης ουσιαστικής εκπαιδευτικής πολιτικής σε θέματα εκπαίδευσης ενηλίκων, ιδιαίτερα μετά την ένταξη της χώρας μας στην ΕΟΚ. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Αλ. Κόκκος (2005) *«καθένας, λοιπόν, μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '90, μπορούσε να οργανώνει προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων και να διδάσκει σε αυτά. Έτσι δημιουργήθηκε μια χαοτική κατάσταση στο πεδίο, που έπληττε καίρια την αποτελεσματικότητα και την αξιοπιστία του»*.

Η ανάγκη συστηματοποίησης των προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων, στο πλαίσιο ενός συγκεκριμένου θεσμικού πλαισίου για τη δια βίου μάθηση, βρίσκεται τα τελευταία χρόνια στο επίκεντρο του δημόσιου ενδιαφέροντος και αποτελεί ζήτημα συζήτησης μεταξύ πολιτικών και εκπαιδευτικών φορέων με καταφανή ευρεία

συναίνεση. Στο πλαίσιο αυτό, ο Νόμος 3369/2005 «περί συστηματοποίησης της δια βίου εκπαίδευσης και άλλες διατάξεις» επιχειρεί να αξιοποιήσει την προηγούμενη ελληνική εμπειρία στο χώρο της δια βίου εκπαίδευσης στο πλαίσιο μιας συνολικότερης στρατηγικής για την ανάπτυξη των ανθρώπινων πόρων και την επένδυση στο ανθρώπινο κεφάλαιο. Πριν όμως εμβαθύνουμε στην υφιστάμενη κατάσταση και τις διαγραφόμενες προοπτικές της εκπαίδευσης ενηλίκων στη χώρα μας, θα κάνουμε μια σύντομη αναφορά στη διαμόρφωση και εξέλιξη της εκπαίδευσης ενηλίκων στην Ελλάδα από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα μέχρι σήμερα.

3. Η εξέλιξη της εκπαίδευσης ενηλίκων στην Ελλάδα

Η εξέλιξη της εκπαίδευσης ενηλίκων στη χώρα μας από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα μέχρι σήμερα είναι συνδεδεμένη με τις εκάστοτε κοινωνικές, οικονομικές και πολιτιστικές συνθήκες, επηρεάζεται από τις πολιτικές εξελίξεις και διαμορφώνεται στο πλαίσιο εκπαιδευτικών πολιτικών και μεταρρυθμίσεων που σε ορισμένες περιπτώσεις αγγίζουν ολόκληρο το εκπαιδευτικό σύστημα. Ταυτόχρονα, η διαμόρφωση διαδικασιών αλλαγής στο περιεχόμενο και τους στόχους της εκπαίδευσης ενηλίκων συνδέεται και με το θεωρητικό και πολιτικό προβληματισμό που αναπτύσσεται διεθνώς για το ρόλο της εκπαίδευσης ενηλίκων.

Υπό την επίδραση των παραγόντων αυτών η εκπαίδευση ενηλίκων στη χώρα μας χαρακτηρίζεται από διαφορετικές προτεραιότητες, στρατηγικές και περιεχόμενο ανάλογα με την χρονική περίοδο, αλλά και την οπτική γωνία που την προσεγγίζει κανείς. Έτσι, στη σχετική βιβλιογραφία, η εκπαίδευση ενηλίκων προσεγγίζεται στο πλαίσιο πολιτικών-ιδεολογικών στρατηγικών, στρατηγικών συμπληρωματικής κατάρτισης και της επιστημονική εξειδίκευσης, στρατηγικών κοινωνικής ένταξης και αντιμετώπισης του αποκλεισμού, στρατηγικών κοινωνικο-πολιτιστικής ανάπτυξης, καθώς και στρατηγικών με στόχο την ολοκληρωμένη τοπική αυτοδιοίκηση (Βεργίδης, 2001). Στη συνέχεια παρουσιάζεται η διαμόρφωση κι η εξέλιξη της εκπαίδευσης ενηλίκων στη χώρα μας από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα μέχρι και την ένταξη της χώρας στην Ε.Ο.Κ., τη δεκαετία του '80 και τη δεκαετία του '90 μέχρι σήμερα.

Αρχές 20^{ου} αιώνα μέχρι την ένταξη στην ΕΟΚ

Οι πρώτες προσπάθειες για την εκπαίδευση ενηλίκων στην Ελλάδα άρχισαν να πραγματοποιούνται στις αρχές του 20^{ου} αιώνα υπό την επίδραση των οικονομικών, κοινωνικών, πολιτικών και πολιτιστικών συνθηκών της εποχής, αλλά και του ενδιαφέροντος που άρχισε να αναπτύσσεται για την εκπαίδευση ενηλίκων στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης και τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Οι εκπαιδευτικές δραστηριότητες εκείνης της εποχής αφορούσαν στην οργάνωση μαθημάτων αλφαριθμητισμού για τα μέλη μορφωτικών συλλόγων και εργατικών ενώσεων με στόχο την παροχή γνώσεων επαγγελματικής και κοινωνικής κατάρτισης, με έντονο το στοιχείο της ηθικής διαπαιδαγώγησης (Βεργίδης, 1985).

Η πρώτη επίσημη εκδήλωση του ενδιαφέροντος του ελληνικού κράτους για την εκπαίδευση ενηλίκων καταγράφεται το 1929, με το νόμο 4397 «περί στοιχειώδους εκπαιδύσεως» και τη θεσμοθέτηση της Λαϊκής Επιμόρφωσης. Η αντιμετώπιση του αναλφαριθμητισμού, η ανάπτυξη μηχανισμών διασφάλισης της εθνικής ομοιογένειας και η ενσωμάτωση των προσφύγων και των πληθυσμών που αρχίζουν να μετακινούνται αθρόα από την επαρχία προς τα μεγάλα αστικά κέντρα, συνιστούν τις βασικές προτεραιότητες της εκπαίδευσης ενηλίκων εκείνη την εποχή. Για το σκοπό αυτό ιδρύθηκαν νυκτερινά σχολεία και αναπτύχθηκαν δραστηριότητες συμπληρωματικής κατάρτισης για την παροχή εξειδικευμένων τεχνικών και επαγγελματικών γνώσεων (Λαϊκή Επιμόρφωση, 1985).

Από τα μέσα της δεκαετίας του '50 και μετά καταγράφονται σημαντικές προσπάθειες για την οργάνωση εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων προνομιακού ή απλού επαγγελματικού χαρακτήρα για ενήλικες (Πιτσιώλης, 1989). Είναι η εποχή που η εκπαίδευση ενηλίκων αρχίζει να επικρατεί με τη μορφή της λαϊκής επιμόρφωσης σε διεθνές επίπεδο και να εισέρχεται σε μια πορεία αδιάκοπων αλλαγών και μεταμορφώσεων που συνοδεύουν την εξέλιξή της μέχρι σήμερα (Jarvis, 2004). Το 1954 με το Νομοθετικό Διάταγμα 3094 «Περί Μέτρων Προς Καταπολέμηση του Αναλφαριθμητισμού» ιδρύονται σε κεντρικό επίπεδο, στο Υπουργείο Παιδείας, η Κεντρική Επιτροπή Καταπολέμησης Αναλφαριθμητισμού (ΚΕΚΑ) και οι Νομαρχιακές Επιτροπές Καταπολέμησης Αναλφαριθμητισμού (ΝΕΚΑ) με σκοπό την αντιμετώπιση του προβλήματος του αναλφαριθμητισμού που έπληττε μεγάλο μέρος του πληθυσμού, απόρροια των κατοχικών αλλά και των μεταπολεμικών συνθηκών.

Η ίδρυση νυχτερινών σχολείων σε κάθε νομό της χώρας και η διασφάλιση της εύρυθμης λειτουργίας τους, η παρακολούθηση της μη συμμετοχής των αναλφάβητων και η επιβολή διοικητικών και ποινικών κυρώσεων σε γονείς-κηδεμόνες και εργοδότες που επιδίωκαν ή ανέχονταν τη μη παρακολούθηση των μαθημάτων, αποτελούν βασικές στρατηγικές προώθησης της εκπαίδευσης ενηλίκων. Οι δράσεις αυτές συνεχίζονται και κατά τη δεκαετία του '60, ενώ κατά τη διάρκεια της επτάχρονης δικτατορίας δίνεται έμφαση σε εκδηλώσεις πολιτικού και ιδεολογικού περιεχομένου.

Με τη μεταπολίτευση η Ελλάδα τίθεται σε μια νέα πορεία κοινωνικής και οικονομικής μετεξέλιξης με κύρια χαρακτηριστικά τον εκδημοκρατισμό, την βελτίωση του βιοτικού επιπέδου, την διεύρυνση του δευτερογενή και τριτογενή τομέα παραγωγής και την είσοδο των γυναικών στο οικονομικό γίγνεσθαι (Βεργίδης 1998, Πεσμαζόγλου, 1985). Παράλληλα, οι εξελίξεις σε διεθνές επίπεδο είναι ιδιαίτερα σημαντικές καθώς η εκπαίδευση ενηλίκων αρχίζει να προσδιορίζεται στο πλαίσιο της διαρκούς εκπαίδευσης. Αφετηρία των εξελίξεων αυτών στον Ευρωπαϊκό χώρο υπήρξε το Πρόγραμμα Δράσης για την Εκπαίδευση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, 1976) το οποίο κατεύθυνε τους πολιτικούς και τους παιδαγωγούς στον επαναπροσδιορισμό του ρόλου της εκπαίδευσης σε σχέση με την κοινωνία και την προώθηση της διαρκούς εκπαίδευσης.

Την ίδια περίοδο, η έννοια της επαναλαμβανόμενης μάθησης εισήχθη από τον ΟΟΣΑ για να προσδιορίσει της σύνδεση της μάθησης με την επαγγελματική απασχόληση. Αξιοσημείωτη είναι επίσης και η διάσταση της «*επιμόρφωσης ενηλίκων*» από την ΟΥΝΕΣΚΟ (1976) η οποία αναφέρεται στο σύνολο των οργανωμένων εκπαιδευτικών διαδικασιών στις οποίες συμμετέχει το άτομο για τη βελτίωση της επαγγελματικής του θέσης ή για προσωπικούς λόγους. Σύμφωνα με την έκθεση της Διεθνούς Επιτροπής για την Ανάπτυξη στην Εκπαίδευση «*η φυσιολογική ανάπτυξη, η ανάπτυξη της προσωπικότητας και η κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη συνεχίζονται κατά τη διάρκεια όλης της ζωής*» (UNESCO, 1977).

Προκειμένου να παρακολουθήσει η χώρα μας τις εξελίξεις αυτές και στο πλαίσιο της γενικότερης εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, το 1976 αναδιοργανώθηκε η Κεντρική Επιτροπή Λαϊκής Επιμόρφωσης, η οποία καθιέρωσε τα τμήματα μάθησης για ενήλικες με στόχο την καταπολέμηση του αναλφαβητισμού, την παροχή

«δεύτερης ευκαιρίας» σε πληθυσμιακές ομάδες με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και την προώθηση της συνεχιζόμενης επαγγελματικής εκπαίδευσης. Παρόλα αυτά, το σύνολο όλων αυτών των δραστηριοτήτων δεν επαρκούσε για να καλύψει τις μεγάλες κοινωνικές και εκπαιδευτικές ανάγκες της εποχής, λόγω της αδυναμίας της τυπικής εκπαίδευσης να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της αγοράς εργασίας, της μαζικής εισόδου των γυναικών στον επαγγελματικό στίβο και των προβλημάτων αποκλεισμού διαφόρων κοινωνικών ομάδων.

Η ένταξη στην Ε.Ο.Κ. και η δεκαετία του '80

Με την ένταξη της Ελλάδας στην Ε.Ο.Κ. οι δράσεις για την εκπαίδευση ενηλίκων πολλαπλασιάστηκαν λόγω των χρηματοδοτήσεων από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (Βεργίδης,1995). Την περίοδο αυτή η αντιμετώπιση του αναλφαβητισμού εξακολουθεί να αποτελεί μια από τις βασικές προτεραιότητες για την εκπαίδευση ενηλίκων, η ανάγκη όμως συμπληρωματικής κατάρτισης (λόγω των προβλημάτων που επέφερε ο παραδοσιακός προσανατολισμός του εκπαιδευτικού συστήματος προς τη γενική εκπαίδευση) εμπλουτίζει σε σημαντικό βαθμό το περιεχόμενο και τους στόχους των επιμορφωτικών προγραμμάτων (Κασσωτάκης, 1996). Η Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης, η οποία άρχισε να λειτουργεί ως αυτοτελής δημόσια υπηρεσία εποπτευόμενη από το Υπουργείο Παιδείας, αποτελεί τον κύριο φορέα υλοποίησης προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων. Το προγράμματα αυτά είναι (Οδύσσεια, 2004):

- Προγράμματα γενικής παιδείας και αλφαβητισμού για όλους τους ενήλικες.
- Προγράμματα εκμάθησης της Ελληνικής ως δεύτερης ξένης γλώσσας για τους πρόσφυγες, τους παλιννοστούντες και τους βορειοηπειρώτες.
- Προγράμματα τεχνικού – επαγγελματικού προσανατολισμού για εργαζόμενους.
- Προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης για άτομα με ειδικές ανάγκες.
- Προγράμματα κοινωνικού, πολιτικού και πολιτιστικού περιεχομένου που απευθύνονταν σε ολόκληρο τον πληθυσμό.

Σε αυτή την πρώτη περίοδο ένταξης της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η Εκπαίδευση Ενηλίκων χαρακτηρίζεται από το αυξανόμενο ενδιαφέρον προς την επαγγελματική κατάρτιση χωρίς όμως κάποια συγκεκριμένη και ενιαία στρατηγική. Ο

δημόσιος τομέας συνεχίζει να κυριαρχεί στην εκπαίδευση ενηλίκων αν και παρατηρείται μια υποτονική παρουσία του ιδιωτικού τομέα κυρίως σε δραστηριότητες που αφορούν την παροχή επιστημονικής εξειδίκευσης και κατάρτισης.

Η δεκαετία του '90

Κατά τη δεκαετία του '90 καταγράφεται σημαντική ανάπτυξη των δραστηριοτήτων επαγγελματικής κατάρτισης ενηλίκων λόγω της χρηματοδότησης των Κοινοτικών Ταμείων, στο πλαίσιο των Κοινοτικών Πλαισίων Στήριξης, των Κοινοτικών Πρωτοβουλιών και των Ευρωπαϊκών Προγραμμάτων. Είναι η περίοδος όπου η Ευρωπαϊκή Ένωση αναπτύσσει μία ευρύτερη πολιτική για τη δια βίου εκπαίδευση και μάθηση, στο πλαίσιο των συνθηκών που γεννά η επικράτηση της οικονομίας της αγοράς σε παγκόσμια κλίμακα και οι κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές συνέπειες που αυτή συνεπάγεται (Βεργίδης 2004, Leirman, 1966, Λαζαρίδης, 1994).

Ήδη από το 1994 το Λευκό Βιβλίο *«Ανάπτυξη, Ανταγωνιστικότητα, Απασχόληση»* (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1994) υποδείκνυε ένα δεσμευτικό στόχο κοινής δράσης σε ευρωπαϊκό επίπεδο για τα κράτη μέλη σε ότι αφορά την εκπαίδευση. Η μετάβαση προς την *«κοινωνία της γνώσης»* όπου *«οι πολίτες δε θα παύουν να μαθαίνουν και να διδάσκουν καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής τους»* προσδιορίζεται ως εκπαιδευτικό, κυρίως, εγχείρημα και ως αφορμή για εκπαιδευτική δράση σε κοινοτικό επίπεδο: *«Η εκπαίδευση και η κατάρτιση αποτελούν την έσχατη λύση για το πρόβλημα της ανεργίας...Όποια κι αν είναι η αρχική προέλευση, η μόρφωση εκκίνησης, ο κάθε πολίτης θα πρέπει να μπορεί να δράξει όλες τις ευκαιρίες που θα του επιτρέψουν να βελτιώσει τη θέση του στην κοινωνία και θα ευνοήσουν την εξέλιξή του»* (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1995).

Προς την ίδια κατεύθυνση κινούνται και διεθνείς οργανισμοί όπως η ΟΥΝΕΣΚΟ και ο ΟΟΣΑ. Σύμφωνα με την έκθεση της Διεθνούς Επιτροπής που συστήθηκε από την ΟΥΝΕΣΚΟ για την εκπαίδευση στον 21^ο αιώνα, με τίτλο *«Εκπαίδευση: Ο θησαυρός που κλείνει μέσα της»* (1996), η παραδοσιακή διάκριση μεταξύ της αρχικής και διαρκούς εκπαίδευσης πρέπει να αναθεωρηθεί καθώς *«η δια βίου εκπαίδευση αποτελεί κλειδί για την είσοδο στον 21^ο αιώνα και είναι προϋπόθεση για την*

απαραίτητη προσαρμογή στις απαιτήσεις της αγοράς εργασίας και τον καλύτερο έλεγχο του χρόνου και του ρυθμού του ατόμου». Τον ίδιο χρόνο εκδίδεται από τον ΟΟΣΑ το βιβλίο «Να κάνουμε τη δια βίου μάθηση πραγματικότητα για όλους» (OECD, 1996).

Η εκπαίδευση ενηλίκων προσανατολίζεται προς την απασχολησιμότητα και την επαγγελματική κινητικότητα με στόχο την απόκτηση εκείνων των δεξιοτήτων και των ικανοτήτων που έχει ανάγκη η αγορά εργασίας. Βέβαια, η οικονομική προσέγγιση της γνώσης δεν είναι το μοναδικό θεωρητικό πλαίσιο που έχει αναπτυχθεί ούτε αποτελεί μονόδρομο προς την ανάπτυξη. Στο νέο σκηνικό που δημιουργείται για την εκπαίδευση συμπεριλαμβάνονται και θέματα που σχετίζονται με τη διαχείριση του ελεύθερου χρόνου, τη συνεργασία, το ρόλο της οικογένειας, της κοινότητας, του πολιτισμού και της οικολογίας σε ένα πεδίο περισσότερο «ανθρωποκεντρικών» και λιγότερο «οικονομετρικών» επιλογών (UNESCO, 1997). Στο πλαίσιο της δια βίου μάθησης, οι μορφές μάθησης οι οποίες, χωρίς να προσδιορίζονται χρονικά, αναδεικνύονται και στηρίζουν την κοινωνία της γνώσης είναι: Μάθηση του πώς να «αποκτούμε τη γνώση», μάθηση του «πώς να πράττουμε», μάθηση «να ζούμε μαζί με τους άλλους» και μάθηση του «πώς να υπάρχουμε».

Οι εξελίξεις αυτές επηρέασαν τόσο τις πολιτικές όσο και το περιεχόμενο της εκπαίδευσης ενηλίκων στην χώρα μας. Από τα μέσα της δεκαετίας του '90 και μετά και υπό την πίεση της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την θέσπιση αυστηρών προδιαγραφών, αναδιοργανώθηκε το σύστημα επαγγελματικής κατάρτισης ενηλίκων και θεσμοθετήθηκαν προδιαγραφές για την καλύτερη διαχείριση των νέων δομών εκπαίδευσης ενηλίκων (Καραλής και Βεργίδης, 2003). Έτσι αναπτύχθηκε το σύστημα της αρχικής και συνεχιζόμενης επαγγελματικής κατάρτισης με τα Ιδρύματα Εκπαίδευσης και Κατάρτισης (Ι.Ε.Κ) και τα Κέντρα Εκπαίδευσης και Κατάρτισης (Κ.Ε.Κ) τα οποία μπορούσαν να είναι είτε δημόσια είτε ιδιωτικά (Βεργίδης, 2002). Χρηματοδοτήθηκε η ίδρυση του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου και των Προγραμμάτων Σπουδών Επιλογής (ΠΣΕ) στην Ανώτατη Εκπαίδευση, ενώ πολλοί δημόσιοι και ιδιωτικοί φορείς άρχισαν να προσφέρουν εκπαιδευτικά προγράμματα για την επαγγελματική ανάπτυξη των εργαζομένων τους (Δημουλάς, 2001).

Για την συστηματική παρακολούθηση και αξιολόγηση των φορέων που εμπλέκονται στην εκπαίδευση ενηλίκων ιδρύθηκε το Εθνικό Κέντρο Πιστοποίησης Δομών Συνεχιζόμενης Κατάρτισης και Συνοδευτικών Υποστηρικτικών Υπηρεσιών

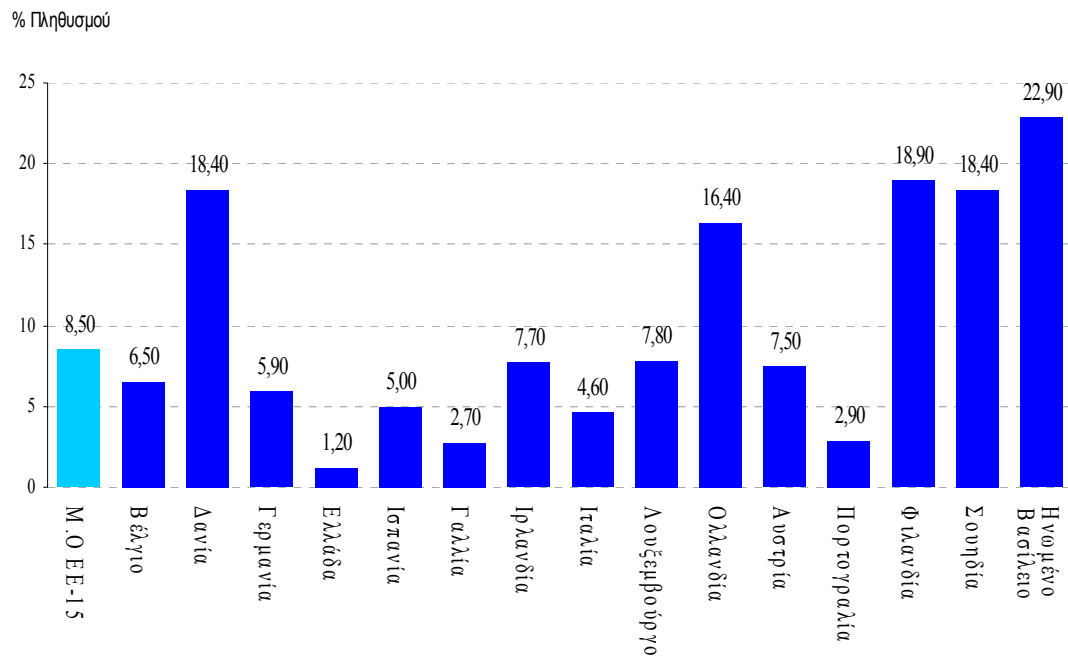
(Ε.ΚΕ.ΠΙΣ), το οποίο δραστηριοποιήθηκε προς την ανάπτυξη των ακόλουθων συστημάτων (Ευστράτογλου, 2003).

- Σύστημα Πιστοποίησης Κέντρων Συνεχιζόμενης Επαγγελματικής Κατάρτισης και Συνοδευτικών Υποστηρικτικών Υπηρεσιών.
- Σύστημα Πιστοποίησης Εκπαιδευτών με στόχο την εξειδίκευσή τους.
- Σύστημα Πιστοποίησης Προγραμμάτων Κατάρτισης με στόχο την εκπόνηση κατάλληλων προδιαγραφών.
- Σύστημα Παρακολούθησης και Αξιολόγησης των Κέντρων Επαγγελματικής Κατάρτισης.

Η εκπαίδευση ενηλίκων συνέχισε να προσεγγίζεται στο πλαίσιο επιχειρησιακών προγραμμάτων και κατά τη διάρκεια του Γ΄ Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης με στόχο, εκτός από την παροχή επαγγελματικής κατάρτισης, την κοινωνική και επαγγελματική ένταξη διαφόρων κοινωνικών ή πολιτισμικών ομάδων (φυλακισμένοι, ανήλικοι παραβάτες, πρώην χρήστες ναρκωτικών ουσιών), καθώς και την κοινωνική ενσωμάτωση των οικονομικών μεταναστών που εισήλθαν στην ελληνική κοινωνία. Παρόλα αυτά, η έμφαση στην επαγγελματική κατάρτιση εξακολουθούσε να κυριαρχεί, ενώ σημαντικά προβλήματα δημιούργησε η έλλειψη κριτηρίων επιλογής κατάλληλα εκπαιδευμένων στελεχών και η εφαρμογή παραδοσιακών και παρωχημένων εκπαιδευτικών μεθόδων κατά την υλοποίηση προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων (Κόκκος, 2004).

Στις αρχές του 21^{ου} αιώνα, η εκπαίδευση ενηλίκων ως εκπαιδευτική - μαθησιακή δραστηριότητα, δεν προσέλκυε μεγάλο ποσοστό Ελλήνων συγκριτικά με τις άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στο γράφημα που ακολουθεί φαίνεται ότι το 2002, η Ελλάδα είναι η χώρα με τη μικρότερη συμμετοχή του πληθυσμού της σε δραστηριότητες εκπαίδευσης και κατάρτισης (1,2%) μεταξύ των 15 χωρών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Γράφημα 1. Ποσοστό πληθυσμού 25-64 ετών που συμμετείχε σε προγράμματα εκπαίδευσης και κατάρτισης το 2002

Πηγή: Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (2004)

Πίνακας 1. Βασικά στάδια εξέλιξης της εκπαίδευσης ενηλίκων στην Ελλάδα

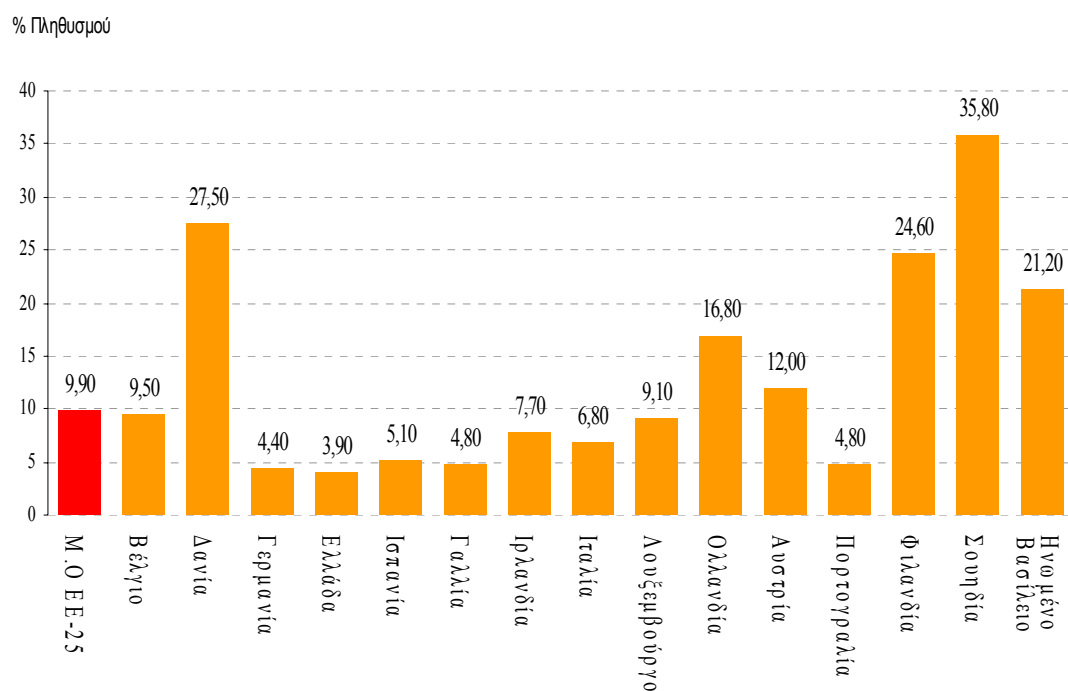
Χρονική Περίοδος	Δράσεις	Προγράμματα	Έμφαση...
Αρχές 20 ^{ου} αιώνα	Πρωτοβουλίες μορφωτικών συλλόγων και επαγγελματικών ενώσεων	Προγράμματα αλφαριθμητισμού Ανάπτυξη επαγγελματικών δεξιοτήτων	Αντιμετώπιση αναλφαριθμητισμού, κοινωνική ενσωμάτωση, ηθική διαπαιδαγώγηση, ανάπτυξη βιοτεχνικής και βιομηχανικής παραγωγής
Περίοδος μεσοπολέμου	Θεσμοθέτηση Λαϊκής επιμόρφωσης Ίδρυση νυχτερινών σχολείων	Προγράμματα αλφαριθμητισμού Δραστηριότητες συμπληρωματικής κατάρτισης	Αντιμετώπιση αναλφαριθμητισμού, διασφάλισης της εθνικής ομοιογένειας, ενσωμάτωση των προσφύγων, ανάπτυξη επαγγελματικών δεξιοτήτων
Δεκαετίες '50 και '60	Ίδρυση της Κεντρικής Επιτροπής Καταπολέμησης Αναλφαριθμητισμού (ΚΕΚΑ) και των Νομαρχιακών Επιτροπών Καταπολέμησης Αναλφαριθμητισμού (ΝΕΚΑ) Ίδρυση νυχτερινών σχολείων σε όλη τη χώρα	Προγράμματα αλφαριθμητισμού Δραστηριότητες συμπληρωματικής κατάρτισης	Αντιμετώπιση αναλφαριθμητισμού, ανάπτυξη επαγγελματικών δεξιοτήτων, κοινωνική συνοχή
Μεταπολίτευση	Αναδιοργάνωση της Κεντρικής Επιτροπής Λαϊκής Επιμόρφωσης Καθιέρωση τμημάτων εκπαίδευσης ενηλίκων	Προγράμματα αλφαριθμητισμού Προώθηση συνεχιζόμενης επαγγελματικής κατάρτισης	Αντιμετώπιση αναλφαριθμητισμού, ανάπτυξη και βελτίωση τεχνικών επαγγελματικών δεξιοτήτων
Ένταξη στην ΕΟΚ	Ίδρυση της Γενικής Γραμματείας Λαϊκής Επιμόρφωσης	Προγράμματα αλφαριθμητισμού για. Προγράμματα τεχνικού – επαγγελματικού προσανατολισμού για εργαζόμενους,	Αντιμετώπιση αναλφαριθμητισμού, μεγάλη έμφαση στην επαγγελματική κατάρτιση, κοινωνική ενσωμάτωση μεταναστών, παλιννοστούντων, βορειοηπειρωτών κλπ.
Α'ΚΠΣ	Διεύρυνση των φορέων και των προγραμμάτων παροχής εκπαίδευσης ενηλίκων	Προγράμματα συνεχιζόμενης επαγγελματικής κατάρτισης	Προσανατολισμός προς την απασχολησιμότητα και την επαγγελματική κινητικότητα, κοινωνική ενσωμάτωση,
Β'ΚΠΣ & Γ'ΚΠΣ	Ίδρυση ΙΕΚ, ΚΕΚ, ΠΣΕ, Ανοικτού Πανεπιστημίου, Ίδρυση Ε.ΚΕ.Π.Ι.Σ Ανάπτυξη πολλών δημοσίων και ιδιωτικών φορέων παροχής εκπαίδευσης ενηλίκων Δραστηριότητες της Γενικής Γραμματείας Εκπαίδευσης Ενηλίκων	Προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης Προγράμματα κοινωνικού χαρακτήρα	Επαγγελματική κατάρτιση, κοινωνική και επαγγελματική ένταξη διαφόρων κοινωνικών ή πολιτισμικών ομάδων, ευαισθητοποίηση σε θέματα ανθρωπίνων σχέσεων, σεβασμού διαφορετικών πολιτισμών και προστασίας του περιβάλλοντος

4. Η Σημερινή πραγματικότητα και οι Προοπτικές

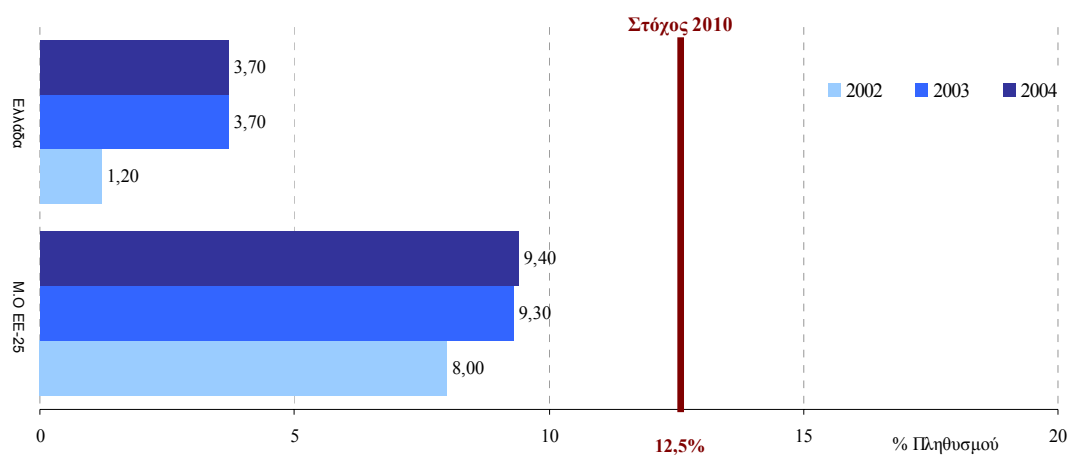
Τα τελευταία χρόνια ο ρόλος της εκπαίδευσης ενηλίκων έχει επαναπροσδιοριστεί καθώς θεωρείται κύριο μέσο για την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη και τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας. Τόσο στο πεδίο της επιστημονικής θεωρίας όσο και στο πεδίο της εφαρμοσμένης πολιτικής, η εκπαίδευση ενηλίκων εντάσσεται στο πλαίσιο των πολιτικών προώθησης της διά βίου μάθησης. Η Ευρωπαϊκή Ένωση, ως οικονομική και πολιτική οντότητα, αποδίδει δυναμικό ρόλο στην εκπαίδευση ενηλίκων στο πλαίσιο της δια βίου μάθησης για την ανάπτυξη, την απασχόληση και την κοινωνική συνοχή. Η ανάγκη για δια βίου εκπαίδευση και κατάρτιση αποτελεί βασικό πυλώνα της στρατηγικής της Λισσαβόνας (2000) και τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης εστιάζουν στη διεύρυνση των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων και την αύξηση των εκπαιδευτικών ευκαιριών που παρέχονται από ιδρύματα, οργανισμούς και φορείς δημοσίου ή ιδιωτικού χαρακτήρα.

Το Συμβούλιο Παιδείας της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε κείμενο συμπερασμάτων το 2001 σχετικά με τους μελλοντικούς στόχους των συστημάτων εκπαίδευσης και κατάρτισης επισημαίνει ότι: *«Η προτεραιότητα συμπεριλαμβάνει εκπαιδευτικές πολιτικές και τη δια βίου μάθηση, καθώς και την επιτυχή αντιμετώπιση του σημερινού ελλείμματος στις προσλήψεις επιστημονικού και τεχνικού προσωπικού. Για μια οικονομία βασισμένη στη γνώση χρειάζονται απαραίτητως γερές βάσεις γενικής παιδείας ώστε να ευνοούνται περαιτέρω η κινητικότητα των εργαζομένων και η δια βίου μάθηση»* (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2001). Στο πεδίο της δια βίου μάθησης, βασική προτεραιότητα της Ευρωπαϊκής εκπαιδευτικής πολιτικής είναι να προσεγγιστεί ο στόχος που ετέθη από το Συμβούλιο της Λισσαβόνας για την αύξηση του ποσοστού των ενηλίκων που συμμετέχουν σε διάφορες δράσεις της εκπαίδευσης στο 12,5% έως το 2010 (Γραφήματα 2 και 3).

Γράφημα 2. Ποσοστό συμμετοχής στην εκπαίδευση ενηλίκων στις Ευρωπαϊκές χώρες κατά το 2004.

Γράφημα 3. Ποσοστό συμμετοχής στην εκπαίδευση ενηλίκων στη Ελλάδα και στην ΕΕ των 25 και στρατηγικός στόχος 2010.

Πηγή: Eurostat (2004)

Η χώρα μας ακολουθεί τις εξελίξεις σε Ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο επενδύοντας στην αναβάθμιση της ποιότητας των υπηρεσιών παροχής εκπαίδευσης ενηλίκων μέσα από τη συστηματοποίηση δράσεων και προγραμμάτων και την ανάπτυξη επιστημονικού διαλόγου γύρω από τις δράσεις αυτές. Η υιοθέτηση οργανωμένων δράσεων διεύρυνσης της εκπαίδευσης ενηλίκων με απώτερο στόχο την αύξηση του ποσοστού των Ελλήνων πολιτών που συμμετέχουν σε προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων αποτελεί βασική προτεραιότητα της σύγχρονης εκπαιδευτικής πολιτικής.

Η προσπάθεια συστηματοποίησης των υφιστάμενων δραστηριοτήτων εκπαίδευσης αποτέλεσε και τον βασικό σκοπό της ίδρυσης του Εθνικού Συστήματος Σύνδεσης Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης με την Απασχόληση, το 2003 (Ε.Σ.Σ.Ε.Ε.Κ.Α.). Η σύνδεση της επαγγελματικής κατάρτισης με την απασχόληση έτσι ώστε να ικανοποιούνται οι προσωπικές και κοινωνικές ανάγκες των ατόμων σε γνώσεις και δεξιότητες και να καλύπτονται οι ανάγκες της αγοράς εργασίας με επαγγελματικά στελέχη που διαθέτουν αυξημένα προσόντα (γνώσεις, δεξιότητες και ικανότητες) αναφέρεται ως η κύρια αποστολή του Ε.Σ.Σ.Ε.Ε.Κ.Α. Στο πλαίσιο αυτό, κάθε πολίτης θα μπορεί να έχει τη δυνατότητα να πιστοποιεί τα προσόντα και τις επαγγελματικές του δεξιότητες, ανεξάρτητα από τον τρόπο και τη διαδρομή που ακολούθησε για την απόκτησή τους (Βεργίδης, 2004).

Από τον Ιούλιο του 2005 υφίσταται στη χώρα μας ένα νέο θεσμικό πλαίσιο για τη δια βίου μάθηση που εισήχθη με το νόμο 3369 *«περί συστηματοποίησης της δια βίου εκπαίδευσης και άλλες διατάξεις»*. Βασικά σημεία του νέου νομοθετικού πλαισίου είναι η αξιοποίηση της προηγούμενης εμπειρίας στο χώρο της δια βίου εκπαίδευσης στο πλαίσιο μιας συνολικότερης στρατηγικής για την ανάπτυξη των ανθρώπινων πόρων και την επένδυση στο ανθρώπινο κεφάλαιο. Στο πλαίσιο αυτό γίνεται προσπάθεια να δοθεί σε όλους τους πολίτες η δυνατότητα παρακολούθησης εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής τους και η πιστοποίηση των προσόντων τους στη βάση πιστοποιημένων επαγγελματικών περιγραμμάτων. Στο νέο Νόμο προβλέπεται η σταδιακή ενεργοποίηση του Ε.Σ.Σ.Ε.Ε.Κ.Α., ενώ συνολικά το πεδίο των στρατηγικών και δράσεων για τη δια βίου μάθηση διαμορφώνεται ως εξής:

Υπηρεσίες δια βίου εκπαίδευσης παρέχουν:

- Τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας σε άτομα που δεν έχουν ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση.

- Τα Κέντρα Εκπαίδευσης Ενηλίκων, οι Σχολές Γονέων και οι Νομαρχιακές Επιτροπές Λαϊκής Επιμόρφωσης σε αποφοίτους μέχρι και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.
- Τα Ινστιτούτα Δια Βίου Εκπαίδευσης σε αποφοίτους ανώτατης εκπαίδευσης.

Υπηρεσίες αρχικής επαγγελματικής κατάρτισης παρέχουν:

- Τα Ινστιτούτα Επαγγελματικής Κατάρτισης (ΙΕΚ) που υπάγονται στον Οργανισμό Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης (ΟΕΕΚ).

Υπηρεσίες συνεχιζόμενης επαγγελματικής κατάρτισης παρέχουν:

- Τα Κέντρα Επαγγελματικής Κατάρτισης (ΚΕΚ) που ανήκουν στην αρμοδιότητα του Εθνικού Κέντρου Πιστοποίησης Δομών Συνεχιζόμενης Επαγγελματικής Κατάρτισης και Συνοδευτικών Υποστηρικτικών Υπηρεσιών (Ε.ΚΕ.ΠΙΣ).

Υπηρεσίες δια βίου εκπαίδευσης και κατάρτισης για το προσωπικό της δημόσιας διοίκησης παρέχουν:

- Το Εθνικό Κέντρο Δημόσιας Διοίκησης και Αυτοδιοίκησης.
- Οι τριτοβάθμιες συνδικαλιστικές οργανώσεις εργαζομένων και εργοδοτών και η τριτοβάθμια συνδικαλιστική οργάνωση των δημοσίων υπαλλήλων, οι οποίες μπορούν να ιδρύσουν φορείς υπηρεσιών δια βίου μάθησης σύμφωνα με τις διατάξεις του συγκεκριμένου νόμου και τα οριζόμενα στο εκάστοτε ισχύον θεσμικό πλαίσιο Πιστοποίησης Φορέων του Υπουργείου Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας.

Πέρα όμως από τις νομοθετικές παρεμβάσεις, αυτό που καθιστά σε μεγάλο βαθμό επιτυχημένη ή όχι την όποια παρέμβαση της πολιτείας, είναι η διασφάλιση της ποιότητας των παρεχόμενων εκπαιδευτικών υπηρεσιών και η θετική στάση των πολιτών απέναντι στη διά βίου μάθηση και την εκπαίδευση ενηλίκων. Πράγματι, τα τελευταία χρόνια καταγράφεται αυξημένη συμμετοχή πολιτών όλων των ηλικιών, όλων των κοινωνικοοικονομικών κατηγοριών και των εκπαιδευτικών επιπέδων σε διαδικασίες διά βίου εκπαίδευσης. Σύμφωνα με στοιχεία της Γενικής Γραμματείας Εκπαίδευσης Ενηλίκων, κατά την περίοδο 2003-2004 συμμετείχαν σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες 36.278 πολίτες, ενώ κατά την περίοδο 2004-2005 ο αριθμός αυτός ανήλθε στους 65.816 πολίτες (ποσοστιαία αύξηση 81,4%). Κατά την εκπαιδευτική περίοδο 2005-2006, έχει εξασφαλισθεί χρηματοδότηση για να εκπαιδευθούν, μέσω

των προγραμμάτων της Γ.Γ.Ε.Ε 106.735 πολίτες και μέσω των αυτόνομων προγραμμάτων 76.292 πολίτες (Τσαμαδιάς, 2005).

Η εξασφάλιση της ποιότητας των προσφερόμενων προγραμμάτων αποτελεί θέμα ζωτικής σημασίας για τη μελλοντική εξέλιξη της εκπαίδευσης ενηλίκων. Αν και η οικονομική και πολιτισμική παγκοσμιοποίηση και η διείσδυση των νέων τεχνολογιών πληροφορίας και επικοινωνίας αποτελούν τις κυρίαρχες ορίζουσες της δια βίου μάθησης, θέματα όπως η προσωπική ολοκλήρωση, η προώθηση της ενεργού συμμετοχής των πολιτών και η κοινωνική ένταξη έχουν σημαντική επίδραση στα χαρακτηριστικά της εκπαίδευσης ενηλίκων, προκειμένου να ανταποκριθεί στη διπλή πρόκληση της οικονομικής αναζωογόνησης και της κοινωνικής συνοχής. Η καλλιέργεια της ισορροπίας μεταξύ επαγγελματικών αναγκών και των προσωπικών αναζητήσεων των εκπαιδευομένων και η απελευθέρωση της εκπαίδευσης ενηλίκων από τα στενά όρια που θέτει η ανατροφοδοτούμενη συνεπαγωγή μεταξύ γνώσης και απασχόλησης, αποτελεί ζητούμενο από τα προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων (Κόκκος, 2004, Toppelt, 2001).

Στο πλαίσιο αυτό, η συζήτηση γύρω από την εκπαίδευση ενηλίκων σήμερα εντοπίζεται γύρω από τα ακόλουθα σημεία:

- Την εντυπωσιακή αύξηση των προγραμμάτων που είναι προσανατολισμένα σε αντικείμενα με ευθεία απήγηση στον επαγγελματικό τομέα και σχετίζονται με τις νέες τεχνολογίες.
- Την ανάγκη προώθησης προγραμμάτων που αφορούν τις ανθρωπιστικές επιστήμες προκειμένου να αναδειχθεί ο κοινωνικός ρόλος της εκπαίδευσης ενηλίκων.
- Την προώθηση νέων παιδαγωγικών μοντέλων όπου παραδοσιακές «δασκαλο-κεντρικές μέθοδοι» μετατρέπονται σε ευέλικτες «μαθητο-κεντρικές» διεργασίες με εκτεταμένη χρήση των νέων τεχνολογιών.

Η διαμόρφωση εκπαιδευτικών πλαισίων στα οποία η οργάνωση και η λειτουργία της γνώσης εντάσσεται σε στρατηγικές διαχείρισης της πληροφορίας, συνεργατικής μάθησης, εργασίας σε ομάδες και επίλυση προβλημάτων, ο ρόλος του εκπαιδευτή αναδεικνύεται ως καθοριστικός για την διαμόρφωση νέων δεξιοτήτων σε ενήλικες (Ευστράτογλου, 2005, Day, 2004). Η υιοθέτηση εναλλακτικών εκπαιδευτικών προσεγγίσεων, πολλαπλών διδακτικών πηγών, νέων τεχνολογιών και διδακτικών

μεθόδων προϋποθέτει συμμετοχή όλων των εμπλεκομένων στην εκπαίδευση ενηλίκων σε επιστημονικό διάλογο και σε υψηλού επιπέδου εκπαιδευτικές ή επιμορφωτικές δραστηριότητες με στόχο τη βελτίωση της εκπαίδευσης ενηλίκων (Brown, 2004, Jaques, 2004).

Βιβλιογραφία

- Brown, S. (2004). Η Εξασφάλιση και η Ενθάρρυνση της Ποιοτικής Μάθησης και Διδασκαλίας, στα Πρακτικά του 1^{ου} Συνεδρίου της Επιστημονικής Ένωσης Εκπαίδευσης Ενηλίκων, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- CEDEFOP, (2002). Κατάρτιση και Μάθηση με Στόχο την Απόκτηση Ικανοτήτων, Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Επισήμων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
- CEDEFOP, (1994). Καθορισμός της ανάγκης επαγγελματικού προσανατολισμού για τις διάφορες ομάδες στόχους των νέων ηλικίας άνω των 28 ετών στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Οι ανάγκες των νέων για τον επαγγελματικό προσανατολισμό στην Ελλάδα. Αθήνα: Εθνική Έκθεση.
- Day, C. (2004). Change Agendas: The roles of teacher educators, *Teaching Education*, 15/2, 145-158.
- Eurostat, (2004). *Eurostat Labour Force Survey, Results, 2002-04*. Luxembourg: Statistical Office of the European Communities.
- Jaques, D. (2004). *Μάθηση σε Ομάδες*, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Jarvis, P. (2004). Εκπαίδευση Ενηλίκων: Προσωρινό Φαινόμενο ή Μόνιμη Πραγματικότητα; στα Πρακτικά του 1^{ου} Συνεδρίου της Επιστημονικής Ένωσης Εκπαίδευσης Ενηλίκων, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Karalis, T. and Vergidis, D. (2004). Lifelong Education in Greece: Recent Development and Current Trends, *International Journal of Lifelong Learning*, 2/23, 179-189
- Leirman, W. (1996). Euro-Delphi. A comparative study on the Future of adult education in 14 countries between, 1993 and 1995, *International Journal of Lifelong Education*, 15/2, 125.
- OECD, (1996). *Making Lifelong Learning a reality for all*, Paris: OECD
- OECD, (2000). *Knowledge management in the learning society*, Paris: OECD.
- Tippelt, R. (2001). Συστήματα της διαβίου Μάθησης και της Συνεχιζόμενης Εκπαίδευσης, Στο Κ.Χάρης, Ν. Πετρουλάκης και Σ. Νικόδημος, (Επιμ).

- Συνεχιζόμενη Εκπαίδευση και Δια βίου Μάθηση: Διεθνής Εμπειρία και Ελληνική Προοπτική*, Πρακτικά Θ' Διεθνούς Παιδαγωγικού Παιδαγωγικού Συνεδρίου, Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- UNESCO (1977). *Lifelong Education: A psychological analysis*, Oxford: Pergamon Press
- UNESCO (1997). *Politics and Policies: The politics and policies of the education of adults in globally transformation society*, CONFINTEA, Hambourg.
- Βελλή, Α. (1997). *Εκπαίδευση και κατάρτιση στον Δημόσιο Τομέα*, Ενημερωτική Έκθεση 32, Πάντειο Πανεπιστήμιο: (ΚΕΚΜΟΚΟΠ). Διαθέσιμη στο Διαδίκτυο: <http://www.panteion.gr/gr/institutes/kekmokop/ekthesi32.doc>
- Βεργίδης Δ. (1985). Η διαρκής εκπαίδευση στην Ελλάδα στα πλαίσια του θεσμού της Λαϊκής Επιμόρφωσης, στο Debesse-Mialaret (εκδ.), *Οι παιδαγωγικές επιστήμες*, 8^{ος} τόμος, Αθήνα: Δίπτυχο.
- Βεργίδης, Δ. (1994). Κοινωνικο-οικονομικές εξελίξεις και στρατηγικές εκπαίδευσης/κατάρτισης ενηλίκων στην Ελλάδα, *Νέα Κοινωνιολογία* 19, 65-76.
- Βεργίδης, Δ. (1995). *Υποεκπαίδευση: Κοινωνικές, Πολιτικές και Πολιτισμικές Διαστάσεις*, Αθήνα: Ύψιλον
- Βεργίδης, Δ. (1998). Κοινωνικές εξελίξεις και Ανοικτή Εκπαίδευση, Στο: *Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση: θεσμοί και λειτουργίες*, τομ. Α, Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Βεργίδης, Δ. (1998). Σύγχρονες Οικονομικές και Κοινωνικές Εξελίξεις στην Ελλάδα και Ανοικτή Εκπαίδευση, Στο Δ. Βεργίδης, Α. Λιοναράκης, Α. Λυκουργιώτης, Β. Μακράκης και Χ. Ματραλής, (επιμ.). *Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση, Τομ. Α' Θεσμοί και Λειτουργίες*, Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Βεργίδης, Δ. (2001). Δια βίου εκπαίδευση και εκπαιδευτική πολιτική, Στο Κ. Χάρης, Ν. Πετρουλάκης και Σ. Νικόδημος, (Επιμ). *Συνεχιζόμενη Εκπαίδευση και Δια βίου Μάθηση: Διεθνής Εμπειρία και Ελληνική Προοπτική*, Πρακτικά Θ' Διεθνούς Παιδαγωγικού Παιδαγωγικού Συνεδρίου, Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Βεργίδης, Δ. (2002). *Μελέτη για τον προσδιορισμό των χαρακτηριστικών της αρχικής ομάδας που θα εκπαιδεύσει τους εκπαιδευτές εκπαιδευτών και δια τον προσδιορισμό των χαρακτηριστικών των εκπαιδευτών ανά κατηγορία*, Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών.

- Βεργίδης, Δ. (2004). Η εκπαίδευση ενηλίκων στην Ελλάδα: Προβλήματα και Δυσλειτουργίες, στα *Πρακτικά του 1^{ου} Συνεδρίου της Επιστημονικής Ένωσης Εκπαίδευσης Ενηλίκων*, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Δημουλάς, Κ. (2001). Η απασχόληση στο νέο τεχνολογικό επιχειρησιακό, περιβάλλον, *Ενημέρωση ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ*, τεύχος 72.
- ΕΚΕΒΙ, (1998). *Πανελλήνια Έρευνα για τον Αναλφαβητισμό*, Αθήνα: Παρατηρητήριο του Εθνικού Κέντρου Βιβλίου.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, (1994). *Λευκό βιβλίο: Ανάπτυξη, ανταγωνιστικότητα, απασχόληση: Οι Προκλήσεις και η Αντιμετώπισή τους για την Μετάβαση στον 21^ο Αιώνα*, Υπηρεσία Επίσημων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Βρυξέλες.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, (1995). *Λευκό Βιβλίο: Διδασκαλία και Μάθηση, Προς μια Κοινωνία της Γνώσης*, Υπηρεσία Επίσημων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Βρυξέλες.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, (2001). *Οι συγκεκριμένοι μελλοντικοί στόχοι των συστημάτων εκπαίδευσης και κατάρτισης*, Έκθεση του Συμβουλίου Παιδείας προς το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Βρυξέλλες.
- Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (1976). *Πρόγραμμα Δράσης για την Εκπαίδευση*, ΕΕ38L, Βρυξέλλες.
- Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, (2004). *Εκπαίδευση και Κατάρτιση 2010*, EDUC 168-COM (2003) 685, Βρυξέλλες.
- Ευστράτογλου, Α. (2003). *Συνεχιζόμενη επαγγελματική κατάρτιση και πιστοποίηση. Διαδικασία και αποτελέσματα Κ.Ε.Κ. 2001-2003*, Αθήνα.
- Ευστράτογλου, Α. (2005). Η επαγγελματοποίηση των εκπαιδευτών της συνεχιζόμενης Επαγγελματικής Κατάρτισης: Πρόσφατες Εξελίξεις και Προοπτικές, *Εκπαίδευση Ενηλίκων*, 5, 22-28
- ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, (2004). *Έκθεση για την Ελληνική Οικονομία και Απασχόληση, Παραγωγικότητα και Απασχόληση*, Μέρος 5, Αθήνα: ΓΣΕΕ
- Καραλής, Θ. και Βεργίδης, Δ. (2003). Οι εξελίξεις στην εκπαίδευση ενηλίκων στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1989-1999: Αξιολόγηση των επιπτώσεων από την εφαρμογή της πολιτικής του Ευρωπαϊκού Κοινοτικού Ταμείου, στο Μπαγάκης, Γ. (επιμ.). *Ο εκπαιδευτικός και η ευρωπαϊκή διάσταση στην εκπαίδευση*, Αθήνα: Μεταίχμιο.

- Κασσωτάκης, Μ. (1996). Η Μέση Τεχνική Επαγγελματική Εκπαίδευση στην Ελλάδα και η Πρόκληση της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Αγοράς, στο Π. Καλογγιανάκη, και Β. Μακράκης (Επιμ.), *Ευρώπη και Εκπαίδευση. Τάσεις και Προοπτικές*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Κόκκος, Α. (2005). *Εκπαίδευση Ενηλίκων, Ανιχνεύοντας το Πεδίο*, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Κόκκος, Α. (2004). Οι Κοινωνικές Διαθέσεις Απέναντι στην Τυπική Εκπαίδευση και την Εκπαίδευση Ενηλίκων: Η Περίπτωση της Ελλάδας, στα Πρακτικά του 1^{ου} Συνεδρίου της Επιστημονικής Ένωσης Εκπαίδευσης Ενηλίκων, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Κόκκος, Α. (2002). *Διεθνής Συνδιάσκεψη για την Εκπαίδευση Ενηλίκων*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Κείμενο Στρατηγικής, (2005). Ψηφιακή Στρατηγική 2006-2013. Πρόταση προς Δημόσια Διαβούλευση. Αθήνα: Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης ΕΠ Κοινωνία της Πληροφορίας.
- Λαζαρίδης, Π. (1994). Η εκπαίδευση των ενηλίκων ως μέσον στρατηγικής σημασίας για την ανάπτυξη των ανθρωπίνων πόρων στις σύγχρονες ευρωπαϊκές κοινωνίες, στα πρακτικά της 1ης Ευρωπαϊκής Συνδιάσκεψης για την Εκπαίδευση Ενηλίκων: *Η εκπαίδευση ενηλίκων ως μέσον ανάπτυξης των ανθρωπίνων πόρων στην ενωμένη Ευρώπη του 2000*. Αθήνα.
- Λαϊκή Επιμόρφωση, (1985). Λαϊκή Επιμόρφωση και μετανάστες, στα *Πρακτικά Πανελλήνιας Συνδιάσκεψης*, Αθήνα: Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης.
- Λευκό Βιβλίο, (2004). Η Ελλάδα στην Κοινωνία της Πληροφορία: Στρατηγική και Δράσεις, Αθήνα: Υπουργικό Συμβούλιο.
- Μαγουλά, Θ. (1998). *Εκπαίδευση και Οικονομική Μεγέθυνση: Η Ελληνική Πραγματικότητα*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα: Οικονομικό Πανεπιστήμιο
- Μαγουλά, Θ. (2001). Η Αναγκαιότητα και η Οικονομική Αποδοτικότητα της Μετα-υποχρεωτικής Εκπαίδευσης στην Ελλάδα. Στο Κ.Χάρης, Ν. Πετρούλακης και Σ. Νικόδημος, (Επιμ). *Συνεχιζόμενη Εκπαίδευση και Δια βίου Μάθηση: Διεθνής Εμπειρία και Ελληνική Προοπτική*, Πρακτικά Θ' Διεθνούς Παιδαγωγικού Παιδαγωγικού Συνεδρίου, Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Ματθαίου, Δ. (2000). Παγκοσμιοποίηση, Κοινωνία της Γνώσης και δια Βίου Εκπαίδευση. Οι Νέες Ορίζουσες του Εκπαιδευτικού Έργου, *Νέα Παιδεία*, 93.

- Μουρίκη, Δ. (1991). Οι νέες ευέλικτες μορφές απασχόλησης και οι προοπτικές στην ενοποιημένη Ευρώπη, *Ο αγώνας της γυναίκας*, 47-48.
- Οδύσσεια, (2004). Σύζευξη μεταξύ ζητούμενων και προσφερόμενων ειδικοτήτων, Ευρωπαϊκή Ένωση D3.9, Διαθέσιμο στο Διαδίκτυο: http://www.odisseia.eu.net/downloads/public/20050214_3.9_FINAL/20050214_3.9_FINAL_GR.pdf
- ΟΥΝΕΣΚΟ, (1976). *Απόφαση για την ανάπτυξη της επιμορφώσεων των ενηλίκων, 19^η σύνοδος της ΟΥΝΕΣΚΟ στο Ναϊρόμπι*, Αθήνα: Διεύθυνση Επιμορφώσεως Ενηλίκων, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων.
- ΟΥΝΕΣΚΟ, (1996). *Εκπαίδευση: Ο θησαυρός που κρύβει μέσα της*, Αθήνα: Gutenberg
- Παληός, Ζ. (2003). *Κατάρτιση και Απασχόληση*, Αθήνα: ΙΝΕ/ΓΣΕΕ
- Πεσμαζόγλου, Σ. (1985). *Εκπαίδευση και Ανάπτυξη στην Ελλάδα 1948 – 1985: Το Ασύμπτωτο μιας Σχέσης*, Αθήνα: Θεμέλιο.
- Πιστιώλης, Σ. (1989). Λαϊκή Επιμόρφωση, Διεθνές Συμπόσιο με θέμα *Νομοθετικά και Διοικητικά Μέτρα Υπέρ της Εκπαίδευσης Ενηλίκων*, ΟΥΝΕΣΚΟ-ΓΓΛΕ, 25 Οκτωβρίου – 1 Νοεμβρίου 1999, Αθήνα.
- Σ.Ε.Β. (1994). *Δημιουργία δομών για την συνεχιζόμενη επαγγελματική κατάρτιση στην Ελλάδα*, Αθήνα: Σύνδεσμος Ελλήνων Βιομηχάνων και Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας,.
- Τσαμαδιάς, Κ. (2005). Εκπαίδευση ενηλίκων στην Ελλάδα. Κατάσταση και Προοπτική, Διαθέσιμο στο Διαδίκτυο <http://www.orestiada.gr/news/show.cfm?areaid=1&id=176&obcatid=4>
- Ψαχαρόπουλος, Γ. (2000). Παιδεία, Κράτος, Ανταγωνιστικότητα: Για μια Βελτίωση της Σχέσης, στο Σ. Μπουζάκης, (επιμ.), *Ιστορικο-συγκριτικές Προσεγγίσεις*, Αθήνα: Gutenberg.
- Ωρολογιά, Α. (2002). *Ευρωπαϊκή Στρατηγική για την Απασχόληση. Συνοπτική Παρουσίαση*, Αθήνα: Ε.Ε., ΕΕΤΑΑ & ΚΕΔΚΕ.